

ЗБІГНЄВ КАРПУС (Польща, Торунь), І. В. СРІБНЯК (Київ)

Формування з'єднань Армії УНР у Польщі в 1920 р.

Українсько-польські відносини мають свою давню й складну історію і в різні епохи розвивалися діаметрально протилежно — від конструктивної співпраці до збройного протистояння. Особливо загострилися вони у 1918 р. Це сталося як внаслідок успіхів української дипломатії на переговорах у Бресті (таємний протокол про приєднання до України Холмщини і Підляшшя), так і через постання на західноукраїнських землях ЗУНР. Остання подія призвела в листопаді 1918 р. до початку локального польсько-західноукраїнського конфлікту, а вже 14 січня 1919 р. на Волині відбулися перші зіткнення між польськими військами і частинами Армії УНР. Проголошення у Києві 22 січня того року акту злуки УНР і ЗУНР спричинилося до подальшого загострення польсько-українських відносин, яке згодом переросло у широкомасштабну війну між Польщею та УНР.

Ведучи у 1919 р. бойові дії як проти Добровольчої армії, так і проти більшовиків, Директорія УНР в особі її Голови С. Петлюри об'єктивно була змушена шукати злагожденості з Польщею, щоб зосередити всі сили на боротьбі з "білою" і "червоною" Росією. На жаль, тягар виплеканих століттями претензій галичан до поляків усував ґрунт для досягнення взаємного порозуміння між УНР і Польською державою, причому у фарватері цієї політики деякий час йшла більшість політичних діячів Наддніпрянської України. Це призводило до того, що збройне протистояння між ЗУНР і Польщею набуло перманентного характеру, а всі спроби припинення бойових дій блокувалися Є. Петрушевичем та Головною Командою УГА.

12 травня 1919 р. поляки, користуючись сприятливою стратегічною ситуацією, розпочали наступ на всьому українсько-польському фронті, що призвело до руйнації запілля (тилів) Армії УНР і захоплення Луцька, Рівного, Дубна та Кременця. Українські війська були змушені відступити на Поділля¹. Одним з наслідків наступальної операції польських військ 14 травня 1919 р. в напрямку на Луцьк стало оточення та обеззброєння "Сірої" дивізії Армії УНР. Українських вояків було розміщено в таборах полонених Вадовиці та Стшалково, де активно працювали вербувальники генерала Н. Юденича. Але всі їх спроби схилити вояків дивізії до переходу

на бік добровольців викликали спротив переважної більшості вояцтва. Особливо рішуче висловила свій протест середня ланка старшинства, яка відкинула всі пропозиції білогвардійських емісарів, ясно і недвозначно задекларувавши свою готовність "битися лише за Україну" ².

Враховуючи ці настрої полонених вояків-українців та прагнучи використати їх бойовий потенціал під час підготовки наступу об'єднаних українських армій на Київ—Одесу, Директорія УНР влітку 1919р. значно активізувала свої контакти з Польщею. Разом з тим нагальна потреба зближення з Польщею була зумовлена складним зовнішньо- і внутрішньополітичним становищем УНР. 16 червня українська сторона пішла на підписання у Львові перемир'я з Польщею, що дало можливість припинити військові дії між двома арміями. Дещо пізніше С. Петлюра у своєму листі від 9 серпня 1919 р. до голови Польської держави Ю. Пілсудського наголосив на необхідності "певного порозуміння між польським та українським командуванням для дальшої боротьби" з більшовизмом і висловив сподівання, "що повернення на Україну перебуваючих у Польщі наших полонених, відповідно озброєних, було б першим кроком до слідуєчих дружніх актів польського та українського народів" ³.

Тоді ж до Варшави було відряджено делегацію у складі П. Пилипчака, В. Тулюпи і полковника Ю. Липницького, яка була уповноважена С. Петлюрою розв'язати кілька важливих двосторонніх питань, у тому числі й проблему повернення полонених у прийнятний для обох країн спосіб. Довготривалий та непростий переговорний процес між представниками обох країн закінчився підписанням 1 вересня 1919 р. у Варшаві перемир'я між командуваннями польської та української армій, яким було визначено демаркаційну лінію (по р. Збруч) між УНР і Польщею ⁴. Разом з тим п'ятий пункт цієї угоди регламентував умови, на яких мав відбутися обмін полоненими між Польщею і УНР. Згідно з ним, українці з польських таборів мали бути переправлені на територію, контрольовану Урядом УНР ⁵.

Для практичного налагодження процесу обміну полонених у другій половині вересня 1919 р. до Варшави прибула Українська військова місія у справах полонених, члени якої здійснили огляд місць утримання близько двох тисяч вояків-українців, що опинилися в полоні після кількомісячних бойових операцій польської армії на Волині та Поділлі ⁶.

Найсуттєвішим досягненням української військової дипломатії в той час був дозвіл польської влади на організаційне відновлення та виїзд в Україну "Сірої" дивізії, більшість вояків якої у серпні 1919р. перебувала в таборі Ланцут. На загальних зборах колишніх вояків "Сірожупанної" дивізії було обрано "Бойову Управу Сірих" (БУС), до складу якої увійшли Бутович, Курило, Мандзенко, Німчик, Плавич, Прокопенко і Стремоух. Управі було доручено здійснити перевірку як нового поповнення дивізії, так і її старого складу. Незабаром із Стшалкова до Ланцуту прибув великий транспорт "сірих" на чолі з полковником Шелером, якого також було введено до складу БУС. Референтом Управи дещо пізніше було обрано Букшованого ⁷.

В результаті енергійних зусиль Управи "Сіра" дивізія поновила своє існування вже у вигляді бригади, що складалася з 800 чол. і мала у своєму складі 2 піхотних і гарматний полки та технічну сотню. Вже 16 жовтня "Сіра" бригада вирушила на об'єднання з Армією УНР. Перший ешелон "сірих" прибув до Волочиська саме у дні Проскурівської катастрофи, що призвело до його демобілізації. Така ж сумна доля спіткала й другий ешелон бригади, який прибув у Шепетівку вже після евакуації Уряду УНР до Польщі ⁸.

Незважаючи на це, польська сторона продовжувала дотримуватися своїх зобов'язань, і в листопаді 1919 р. полонені та інтерновані українці були згруповані в таборах Пикуличі (699 чол.), Брест-Литовському (778 чол.) і Ланцуті (610 чол.)⁹. Останній з них, за пропозицією української місії, було визначено збірним табором для тих вояків, хто підлягав обміну з подальшим перевезенням в Україну. Лише на початку грудня 1919 р. з огляду на надзвичайно складну ситуацію, в якій опинилася УНР після оголошення війни генералу Денікіну, процес репатріації полонених українців було припинено¹⁰.

Після ліквідації регулярного фронту в районі т. зв. "трикутника смерті" 5—6 грудня 1919 р. Українська Армія вирушила у свій 6-ти місячний рейд по тилах більшовицьких та білогвардійських військ, що увійшов в історію як 1-ий Зимовий похід Армії УНР. Близько 8 тис. вояків-українців (з числа тих, хто залишався) було роззброєно і зосереджено у таборах, невелика частина українського вояцтва залишалася в районі Кам'янця-Подільського¹¹.

У таборі Луцьк (на Волині) було інтерновано й значну кількість вояків корпусу Січових Стрільців, Військова рада старшин якого спільно з делегатами від стрілецтва на початку грудня 1919 р. прийняла рішення про демобілізацію корпусу¹². Невелика група українських старшин на чолі з генералом В. Зелінським після зайняття Кам'янця польськими військами прийняла рішення переїхати до табору Ланцут, "аби там згрупувати українських вояків і добитись згоди перед польським урядом на формування українських військових частин з полонених та інтернованих"¹³.

Спеціальний транспорт українських старшин (начальник — сотник Г. Драченко) 26 грудня 1919р. виїхав з Кам'янця і через кілька днів прибув до табору Домб'є (В. Зелінський був тимчасово затриманий польською владою у Кам'янці, що свідчило про певну невизначеність уряду Польщі у питанні військової кооперації з УНР). Ще через місяць українські старшини були переведені до Ланцуту, де в той час на них чекали "холод, голод, дерев'яні бараки з голими нарами, тиф, колючі дроти і варта кругом табору"¹⁴. Табір було практично повністю ізольовано від світу, вихід з нього суворо заборонено, табірна адміністрація ставилася до інтернованих відверто вороже¹⁵.

Попри загальну втому й апатію вояцтва поява у таборі цієї групи старшин пожвавила культурно-освітнє життя інтернованих: було засновано "Просвіту", організовано хор, проводилися бесіди з козаками. Щойно прибулі українські старшини намагалися поглибити перший успіх та запобігти подальшій деморалізації інтернованих. Цьому сприяло те, що на початку січня 1920 р., у відповідності до рішення Військового міністерства Польщі, у Ланцуті було значно поліпшено побут українського вояцтва (зокрема, дозволялося вільно пересуватися по території табору, старшинам надавалися короткотермінові відпустки у службових справах тощо). Відбулася зміна й самого статусу українських військовиків, які, згідно зі спеціальною інструкцією Військового міністерства Польщі, набули статусу "добровольців, які є громадянами чужої держави"¹⁶. На подібних підставах у Пекуличах перебувала й частина 10 тис. полонених українців, які, за домовленістю між урядами УНР і Польщі, поверталися з німецьких таборів, щоб взяти участь у війні проти більшовиків¹⁷.

Польська сторона планувала незабаром збільшити чисельність українського вояцтва у Ланцуті до двох тис. старшин і 10 тис. козаків¹⁸, що свідчило про готовність поляків надати С. Петлюрі військову допомогу ще до підписання спільної міждержавної угоди. Велике значення мали й дипломатичні успіхи делегації УНР на чолі з А. Лівичьким у Варшаві, що дало

можливість розпочати з 8 лютого 1920 р. формування в таборі Ланцут 1-ої дивізії Армії УНР. Проте слід зауважити, що допомога Польщі УНР у той час мала радше декларативний характер, бо через відсутність належної лікарської опіки та занедбаний санітарний стан у таборі поширилася пошесть тифу¹⁹. Це змусило польську сторону тимчасово відмовитися від власних амбітних планів та розпочати пошук нового місця для формування українських відділів.

Політичне керівництво УНР усвідомлювало нагальну потребу налагодження тісних відносин з державами Антанти, які виступали гарантами Польської держави і надавали їй значну допомогу для створення та розбудови національних збройних сил. На думку С. Петлюри, висловлену ним ще 28 січня 1920 р., Антанта (насамперед Франція) повинні були допомогти у цьому й Україні, причому "одиноким конкретним засобом для цього є формування регулярних частин з полонених, перебуваючих [...] у Німеччині і Італії". Місцем для формування цих з'єднань мала стати територія Польщі і Румунії, де "при допомозі Антанти повинно бути проведено озброєння і заосмотрення всіх зорганізованих [...] військових частин" при умові скасування всіх перепон для "вступу військових старшин до Української Армії, зокрема до формуємих частин"²⁰.

Слід зазначити, що на початку 1920 р. держави Антанти почали усвідомлювати хибність односторонньої орієнтації на підтримку "білого" руху на теренах колишньої Російської імперії, бо ігнорування останнім національного питання шкодило створенню єдиного протибільшовицького фронту. Разом з тим, велике значення мала й особиста позиція Ю. Пілсудського, який прагнув до зміцнення та подальшого розвитку польсько-українського військового співробітництва задля спільної боротьби з більшовизмом. Відповідно до його розпорядження в кінці лютого 1920 р. було розпочато передислокацію особливого складу 1-ої дивізії до Брест-Литовського, який було визнано основною базою формування відділів Армії УНР.

Ще на початку лютого 1920 р. Військове міністерство Польщі створило спеціальну установу (т.зв. "Ekspozytura Ministerstwa Spraw Wojskowych do Spraw Ukraińskich") на чолі з капітаном Ю. Ульріхом, яка мала своїм безпосереднім завданням організацію, озброєння та вишкіл українських відділів, що формувалися на теренах Польщі²¹. У свою чергу, Директорія УНР відрядила до Польщі Українську військову місію на чолі з генералом В. Зелінським, яка мала здійснити комплекс заходів по підготовці новостворених частин та з'єднань Армії УНР до спільного польсько-українського походу проти більшовицької Росії²².

Для надання певної системи процесу творення частин та з'єднань Української Армії Військовий міністр Уряду УНР генштабу полковник В. Сальський розробив таємну "Інструкцію для військових формувань в Румунії та Польщі", що була затверджена Головним Отаманом Військ УНР С. Петлюрою 25 лютого 1920 р. Основною метою цієї інструкції було "дати організаторам військових формувань в Румунії та Польщі ті потрібні вказівки, які б [...] послужили підставами як при організаційній, виховній роботі, так і при військовому керуванню в цілях узгодження й усталення одноманітності в цілій українській армії". В інструкції підкреслювалося, що формування українських відділів у Польщі (і Румунії) належало проводити у цілковитій згоді з організаційним устроєм усієї Української армії, відповідно до плану, що був розроблений Військовим міністерством УНР. Особливо наголошувалося на тому, що "одноманітність і одноцільність устрою" є обов'язковим в усіх відношеннях, "при чому слід керуватися статутами муштровим, дисциплінарним і внутрішньої служби, а також всіма інструкціями і законами в У.Н.Р."²³.

Всі військові формування УНР в Польщі у своїй масі мали складатися з козаків/та' старшин української національності, чужинцями дозволялося комплектувати лише технічні й запасні частини. В інструкціях також зазначалося, що організація культурно-освітньої роботи у військах має "надзвичайну вагу", при чому особливу увагу слід звернути "на виховання старшин та козаків в дусі відданості їх інтересам У.Н.Р. та її Уряду". Для здійснення цього передбачалося створити спеціальні інститути — "просвітні відділи", до штабу яких мали бути введені випробувані вояки зі стійкими самостійницькими переконаннями. Була бажаною й "організація спеціальних старшинських курсів по Українознавству (географія та історія України, українська мова і література) на взірць, як це існувало у галицьких частинах". Також мали бути створені "пресові квартири" (друкарні. — *Авт.*) з обов'язковим виданням кожною дивізією "свого часопису або листу" ²⁴.

Ця інструкція чітко визначила механізм формування українських військових відділів і відіграла в майбутньому позитивну роль у збільшенні бойового потенціалу Армії УНР. Докладна регламентація цього процесу була необхідна ще й тому, що творення нових частин відбувалося в досить складних умовах таборів, де багато місяців перебували надзвичайно втомлені кількالكітною війною українські військовики.

9 березня 1920 р. відбулося перевезення до Бреста т.зв. "малого штабу" дивізії на чолі з підполковником В. Змієнком та її перших сотень, з яких було створено 1-шу бригаду дивізії на чолі з сотником Р. Сушком. Відділи дивізії, до складу яких частково влилися й колишні вояки корпусу Січових Стрільців, були тимчасово розташовані у будівлях цитаделі міста. 21 березня 1-шу дивізію було перейменовано у 6-ту Січову дивізію, її командуючим було призначено підполковника генштабу М. Безручка, начальником штабу — підполковника генштабу В. Змієнка ²⁵.

Українські відділи, що формувалися в Польщі, отримували від поляків зброю і військову амуніцію російського зразка з числа воєнних трофеїв. Водночас було врегульовано питання про фінансове утримання старшин дивізії, які, починаючи з 10 лютого 1920 р., мали забезпечуватися на рівні офіцерів Війська Польського. За даними Головного командування польської армії, тільки за один (10 лютого — 10 березня т. р.) місяць Військове міністерство Польщі асигнувало 18 млн польських марок на покриття видатків, пов'язаних з організацією дивізії та утримання її особового складу в Бресті ²⁶.

Ця обставина значною мірою сприяла успішному продовженню процесу формування 6-ої дивізії, яка вже на 5 квітня 1920 р. налічувала у своєму складі 459 старшин і 1768 козаків. Організаційно дивізія на той час складалася з 1-ої (48 старшин і 464 козаки) і 2-ої (відповідно — 51 і 495) бригад, гарматного полку (46 і 362), технічної сотні (39 і 244), кінної сотні (24 і 163), штабу дивізії (16 і 17) і старшинської сотні (237 і 18) ²⁷. Наявність значної кількості старшин без посад у старшинській сотні дозволяє зробити висновок про фактично кадровий характер дивізії, що передбачало її розгорнення до трьохбригадного складу.

Поповнення дивізії відбувалося не тільки шляхом відрядження з різних таборів тих інтернованих та полонених українських вояків, які зголосилися служити в Армії УНР, а й за рахунок військовиків з відділу генерала С. Булак-Балаховича, що також знаходився у Бресті й налічував у своєму складі 893 чол. За національною ознакою він поділявся на три великі групи: частка росіян у ньому становила 41 відсоток, українців — 23 і білорусів — 21 ²⁸. Ця обставина певною мірою пояснює той факт, що за час спільного проживання в Бресті українців та військовиків-бала-

хівців близько 200 чол. з числа останніх влилися до лав 6-ої Січової дивізії Армії УНР²⁹.

Використання таких джерел для поповнення особового складу дивізії призводило до того, що не рідко до її лав потрапляли випадкові та непевні елементи, які не підходили до служби в Українській Армії. Це наочно продемонстрував інспекційний перегляд дивізії генералом В. Зелинським, що відбувся 5 квітня 1920 р. За його спостереженнями, 1-ша бригада і гарматний полк полковника Носова містилися в добре облаштованих і чистих казармах, а козаками цих відділів, згідно з планом, розробленим штабом дивізії, щоденно проводилося військове навчання. Крім цього, у приміщенні старшинських таборів регулярно відбувалися заняття зі старшинами відповідно до їх військового фаху, силами польських інструкторів були організовані курси військового господарства, які відвідувало 47 старшин і 120 козаків³⁰.

Значна увага приділялася й патріотичному вихованню та загальній освіті вояцтва: для читання курсу українознавства штабом дивізії було призначено 16 лекторів. З огляду на те, що в дивізії налічувався 201 неписьменний козак, лекторам допомагали 24 народні вчителі з числа дивізійників, які, згідно з наказом генерала В. Зелинського, негайно розпочали свою роботу на курсах для неписьменних. Успішній праці цих курсів сприяло й те, що Військова місія УНР передала дивізії значну кількість книжок і підручників, а "національно-освітній" референт місії сотник Г. Драченко брав безпосередню участь у налагодженні культурно-освітньої роботи серед вояцтва.

7 квітня гарматний полк дивізії отримав гармати, що дозволило розпочати спеціальну освіту старшин-артилеристів. При дивізії було створено швейну та кравецькі майстерні, організовано санітарну й ветеринарну частини. Місією також було асигновано 5000 пол. марок на придбання українського шрифту для видання дивізійного листка, ще 60 тис. пол. марок було передано командуванню дивізії як одноразову допомогу всім військовикам на Великодні свята.

Разом з тим, як зазначав у своєму наказі від 10 квітня 1920 р. генерал В. Зелинський, козаки і старшини дивізії не отримували повністю належного їм харчового пайка (замість 800 грамів хліба їм видавалося вдвічі менше). У значно гірших умовах (порівняно зі згадуваними частинами дивізії) опинилися окремі відділи 2-ої бригади (командувач — сотник Воронів), що продовжували перебувати з Української збірної станиці в Ланцуті. Не все було гаразд і в старшинській сотні, до якої були зведені всі старшини, які не отримали відповідних посад за браком таких у відділах дивізії першої фази формування й очікували на поповнення особового складу дивізії козаками. Старшинська сотня справила на Зелинського цілком негативне враження "як з зовнішнього боку, так і по тому настрою, який панував серед майже більшості старшин. Обідрані, голодні, злі, без копійки грошей, ображені неохочим посадом, козацькою працею і браком джур" (денщиків. — *Авт.*) старшини сотні не мали й стійких державницьких переконань³¹.

З метою піднесення морального стану особового складу старшинської сотні генерал В. Зелинський звернувся до польської військової влади з пропозицією вжити заходів до поліпшення становища українських старшин. На жаль, ця проблема так і не була остаточно вирішена, бо поляки погоджувалися забезпечити грошове утримання старшин 6-ої дивізії на рівні підхорунжого польської армії, що мало відверто дискримінаційний характер стосовно українського старшинства взагалі. Тому не дивно, що старшинське зібрання дивізії відкинуло цю пропозицію, зажадавши від

польського військового командування зрівняння свого статусу зі статусом польського офіцера.

Намагаючись якісно змінити настрої старшин резерву та запобігти поширенню розкладницьких процесів у їх середовищі, генерал В. Зелінський наказав командувачеві запасної бригади 6-ої дивізії генерал-хорунжому Білінському розпочати інтенсивні заняття зі старшинами сотні, а також створити реєстраційну комісію для визначення фахових здібностей старшин з подальшим затвердженням їх на різні посади в дивізії³². Разом з тим до 25 квітня 1920 р. понад 200 старшин зі складу старшинської сотні було відряджено до Ланцуту (на перепідготовку) та в інші табори (з організаційними завданнями). Загальний кількісний стан дивізії на кінець травня становив 239 старшин і 1886 козаків при чотирьох гарматах та 36 кулеметах³³.

Одночасно з формуванням у Бресті 6-ої дивізії, 11 лютого 1920 р. у Кам'янець-Подільському було розпочато формування 4-ої Стрілецької бригади під командуванням полковника Шаповала. 18 березня вона була об'єднана з Окремою стрілецькою бригадою у 2-гу стрілецьку дивізію, командувачем якої було призначено полковника генштабу О. Удовиченка. Ця дивізія також мала двохбригадну структуру (4-та і 5-та стрілецькі бригади) та кілька допоміжних підрозділів (кінний ескадрон, інженерний курінь та спеціальні служби), налічуючи у своєму складі 566 старшин і 3348 козаків при 11 гарматах і 56 кулеметах³⁴.

Для збільшення чисельності Армії УНР польська влада в кінці травня 1920 р. навіть дозволила провести вербувальну кампанію в тих таборах (Шепіорно, Александрів та ін.), де перебували інтерновані військовики з корпусу генерала М. Бредова. У таборі Стшалково для тих, хто виявив бажання перейти до Армії УНР, було влаштовано окремих, т.зв. "український", барак, а в червні того року його мешканців було перевезено до Української збірної станиці у Ланцуті³⁵. В результаті цієї кампанії своє бажання увійти до складу Армії УНР задекларували донські козаки осавула Фролова і кубанські козаки на чолі з капітаном Юшкевичем³⁶.

Ці заходи частково нормалізували ситуацію в запасних частинах Армії УНР й дозволили продовжити формування на теренах Польщі нових українських частин та з'єднань. Але особливо активізувався цей процес після підписання А. Лівіцьким 22 квітня 1920 р. польсько-української міждержавної угоди, інтегральною частиною якої стала таємна військова конвенція з 17-ти пунктів. З огляду на проблематику дослідження, найбільшу увагу привертає 11-ий пункт конвенції, в якому зазначалося, що "на польській території продовжується організація українських частин, як то мало місце [...] в Берестю, аж до часу, коли така організація буде можлива на власній території". Одночасно, у відповідності до 12-го пункту, командування польських військ зобов'язалося "доставити для Українських військ зброю, амуніцію, спорядження та одяг у кількості, потрібній для трьох дивізій, згідно зі штатами, встановленими для польської дивізії з усіма її санітарними та іншими тилловими закладами"³⁷. Процес формування українських відділів на теренах Польщі мав тривати до перенесення військово-організаційних осередків на українські землі, при чому кошти, потрібні для утримання українських відділів, до того часу мали покриватися Урядом УНР³⁸.

Підписання польсько-української угоди зумовило швидкий виступ 6-ої Січової дивізії з Брест-Литовська, особовий склад якої в кінці квітня 1920 р. було перевезено ешелонами до Бердичева. Тут С. Петлюра зробив її огляд і вручив командуванню січовиків козацький малиновий прапор із золотим тризубом у блакитному верхньому кутку і з гаслом: "За

визволення України" ³⁹. У Бердичеві командування дивізії розраховувало прийняти поповнення й остаточно закінчити процес свого укомплектування шляхом мобілізації місцевого населення. Проте на перешкоді цьому став швидкий виступ дивізії з Бердичева в напрямку на Київ, де вона виконувала залогову службу. І на новому місці проблема поповнення дивізії не була остаточно вирішена (поява в її лавах добровольців з числа цивільного населення не дала бажаних результатів з огляду на їх низький моральний стан).

Об'єктивна ситуація в дивізії змушувала вжити рішучих заходів до збільшення майже вдвічі (на 1500 чол.) її стрілецького складу, а також забезпечення необхідною кількістю коней та гармат. На думку командувача дивізії генерала М. Безручка, негайного розв'язання вимагала й проблема грошового забезпечення старшин її резерву, які отримували лише 60 % платні польського офіцера. Мав бути переглянутий і штатний розклад штабу дивізії, який згідно із запропонованою структурою мав складатися з шести відділів (організаційного, розвідувального, оперативного, постачання, інспекторського та культурно-просвітницького), комендатури, військового суду і сотні зв'язківців ⁴⁰.

Але, незважаючи на недоукомплектованість, дивізія провела чимало успішних бойових операцій проти більшовицьких військ. Слід зазначити, що культурно-освітній відділ штабу 6-ої дивізії у надзвичайно складних умовах безперервних боїв випустив 11 чисел дивізійних "Вістей" і 4 числа "Характерника", що сприяло збереженню високих морально-бойових якостей особового складу дивізії ⁴¹. У травні 1920 р. заходами культурно-освітнього відділу дивізії побачило світ і перше число військового часопису "Український стрілець". У вступній статті редколегія, констатувавши цілковиту відсутність критичного осмислення трьохрічного існування Української Армії та брак нормативної бази для її розбудови, пообіцяла вміщувати на сторінках часопису військово-історичні матеріали, аналізувати проблеми військового будівництва в Армії УНР, а також "повісти працю в напрямку виховання типу українського козака-старшини, а в них і доброго громадянина У.Н.Р." ⁴².

Положення згадуваної військової конвенції мали надзвичайно важливе значення для подальшої розбудови збройних сил УНР, бо створювали підґрунтя для організації нових дивізій Української Армії. Вже 10 травня 1920 р. заходами голови Військової місії УНР у Варшаві генерала В. Зелінського табір полонених вояків-українців у Ланцуті було реорганізовано в Українську збірну станицю (начальник — підполковник Абаза, пізніше — сотник Гончаренко), в якій продовжувалося формування та навчання відділів Армії УНР. З самого початку велика увага приділялася національно-патріотичному вихованню вояцтва, що здійснювалося, зокрема, шляхом відзначення національних свят та вшанування пам'яті Кобзаря. Так, 12 травня у Ланцуті відбувся святковий вечір, влаштований українськими старшинами на честь Т. Шевченка і з нагоди здобуття Києва. До програми вечора, крім читання реферату про життя та діяльність Кобзаря, входила й велика вокально-музична програма ⁴³. Національно-патріотичну спрямованість діяльності персоналу Станиці особливо відзначав референт Військової місії УНР у Варшаві сотник Г. Драченко, який влітку 1920 р. порівнював Ланцут з "киплячим казаном", що "приймав денікінців, бредівців, більшовиків, а випускав свідомих українців" ⁴⁴.

Основний тягар роботи по практичному формуванню нових відділів припадав на адміністративно-навчальну частину Станиці, до якої увійшли сотники С. Таран (помічник начальника Станиці), Олійник (господар), Легін, Гнатченко; поручники Прихидько, Ковальчук, Крупа; хорунжі Си-

дорик, Павленко, Дорошенко, урядовець Павленко. Активно працювала й перевірконо-організаційна комісія (голова — сотник Зелений), що здійснювала перевірку старшинських рангів усіх старшин, які прибували до Ланцуту. Завдяки їх наполегливим зусиллям у Станиці безперервно тривав процес формування частин, кожна з яких мала необхідну кількість інструкторів. Але "особливо відзначився своєю працею, енергією і організаційним хистом" начальник Станиці сотник І. Гончаренко, який "умів просто, без хитрощів "малороса" підійти до людей і вгадати, вибрати з-поміж них здібних до праці і кожному дати відповідну роботу"⁴⁵. Про ефективність діяльності персоналу Станиці свідчить і той факт, що тільки за один місяць (з 20 липня по 20 серпня 1920 р.) до складу Армії УНР влилося 2875 старшин і козаків, з яких 2431 чол. прибув з Ланцуту⁴⁶.

У той час Військовій місії УНР вдалося поширити свій вплив і на інші табори в Польщі, де були створені українські осередки, в яких об'єдналися національне свідомі вояки-українці. Зокрема, у таборі Пикуличі, де утримувалися інтерновані військовики з корпусу генерала Бредова, заходами місії 22 червня 1920 р. було створено "Український відділ" на чолі з полковником Людоговським. Його завданням було згуртування вояків-українців, відокремлення від росіян тих військовиків, хто виявив бажання вступити до лав Армії УНР, та їх підготовка для переїзду до Станиці у Ланцуті. За згодою польської військової влади всі вони переходили у тимчасове підпорядкування начальнику "Українського відділу" та зараховувалися до його складу.

"Український відділ" табору Пикуличі будувався на військових засадах та відповідав усім "вимогам військового порядку і дисципліни у національному дусі"⁴⁷. Замість відзнак Добровольчої армії запроваджувалися відзнаки Армії УНР, для перевірки фахових здібностей старшин російської армії було створено перевірконо-кваліфікаційну комісію у складі 5 чол. на чолі з сотником С. Тараном. Наслідком її роботи стало укладення списків придатних до служби в Армії УНР, що пізніше були передані до Військової місії УНР у Польщі. Внутрішнє життя "Українського відділу" набуло рис військової частини Армії УНР: тут щоденно призначалися чергові по відділу, яким підпорядковувалися чергові по бараках; вівся ретельний облік військовиків, контролювалося їх харчове забезпечення.

Крім того, польська сторона висловлювала свою згоду на проведення вербувальної акції серед офіцерів (українців за походженням) зі складу УГА і більшовицької армії, які на той час перебували в польських таборах для полонених. На відміну від галичан, які одностайно бойкотували цю акцію, з числа полонених Робітничо-Селянської Червоної Армії (РСЧА) до кінця вересня 1920 р. свою згоду на перехід до Армії УНР висловило близько 200 старшин, після чого їх було переправлено до Ланцуту⁴⁸. Більше того, прагнучи збільшити чисельність військ свого союзника, поляки навіть дозволили провести вербувальну кампанію у межах холмського, влодовського, грубешівського і томашівського повітів⁴⁹. Слід зазначити, що до того часу польська влада не дозволяла проводити аналогічні кампанії в межах Польщі жодному зі своїх союзників (у т. ч. генералу С. Булак-Балаховичу та Б. Савінкову).

Разом з тим влітку 1920 р. поза межами впливів Української військової місії продовжувала залишатися значна кількість полонених та інтернованих вояків-українців. За підрахунками її співробітників, у Польщі на 18 червня 1920 р. тільки в таборах Стшалково, Домб'є і Пикуличі перебувало 4500 вояків-українців, у тому числі 1000 старшин⁵⁰.

Особливо потребувала поповнень Армія УНР у липні 1920 р., коли вона була змушена вести тяжкі бої з більшовицькими військами на р. Збруч.

Прагнучи збільшити її бойовий потенціал, командувач Дієвої Армії генерал М. Омелянович-Павленко звернувся з рапортом до С. Петлюри з проханням вжити відповідних заходів для повернення близько 4000 полонених та інтернованих вояків-українців з таборів до лав армії⁵¹. У свою чергу С. Петлюра, звертаючись у своєму листі від 24 липня до заступника голови Ради міністрів УНР А. Лівичького (на той час) запропонував йому зосередити всі зусилля для негайної передислокації до Дієвої Армії всіх ланцутських поповнень. Задля цього А. Лівичький мав зв'язатися з генералом В. Зелинським, а для організації перетранспортування поповнень на місці С. Петлюрою було відряджено кількох старшин з Дієвої Армії⁵².

У серпні 1920 р. чисельний склад Армії УНР становив понад 20 тис. чол., з яких тільки половина була повністю боєздатною. Решта особового складу припадала на запасні частини, Збірну станицю та українські відділи в інших таборах Польщі. Крім того, на польських теренах формувалися невеликі підрозділи спеціального призначення⁵³. Зокрема, ще на початку липня 1920 р. у Мокотові (Варшава) розпочалося формування 1-го Запорізького авіазагону, кадровий кістяк якого склали українці з колишньої авіакоманди 44-ої більшовицької дивізії, які добровільно здалися полякам у травні 1920 р. На жаль, все авіаційне майно і три літаки були передані польській армії, а всі спроби української сторони повернути їх собі виявилися марними⁵⁴.

Заснування у Ланцуті автошколи, що мала необхідну матеріальну базу й учбове приладдя⁵⁵, створило сприятливі умови для організації автомобільних частин Армії УНР. Своім наказом (№ 29) від 11 вересня 1920 р. генерал В. Зелинський доручив начальнику автоколони 6-ої дивізії хорунжому Бойку сформувати 1-шу самохідну чоту (взвод) з шести машин і двох мотоциклів. До її складу мали увійти два старшини та відповідна кількість водіїв, при чому всі вони мали відбути короткотермінове стажування в школі шоферів у Лунцуті. Після передислокації чоти на фронт, вона мала перейти в розпорядження інспектора технічних військ УНР⁵⁶.

Робота Української станиці особливо активізувалася у вересні 1920 р. Це було пов'язане з успішним контрнаступом польсько-українських військ на протибільшовицькому фронті. Слід зазначити, що до змін стратегічної ситуації на фронті спричинилися успішні дії 6-ої Січової стрілецької дивізії Армії УНР, відділи якої під командуванням полковника М. Безручка зуміли в кінці серпня того року на три дні зупинити просування 1-ої Кінної армії, утримавши в своїх руках до підходу резервів польське місто Замостя⁵⁷. У свою чергу, українські війська, що оперували на південному відтинку фронту, після трьох днів боїв зуміли завдати значних втрат двом (41-й стрілецькій і 8-й кінній) дивізіям більшовицької армії і вступили на українську територію⁵⁸.

Винятком з цього загального правила стало дезертирство з фронту частини 5-ої Херсонської дивізії Армії УНР, відділи якої у переважній більшості були сформовані з колишніх вояків бригад УГА — мешканців Східної Галичини. Ця група (чисельністю 1700 чол. при 4-ох гарматах і 18-ти кулеметах) під командуванням полковника Стефаніва і генерала А. Кравса залишила у другій половині серпня 1920 р. визначений їй відрізок фронту, спрямувавши в район Красного, де у той час вибухнуло антипольське повстання, а пізніше перетнула кордон з ЧСР⁵⁹.

У вересні 1920 р., з огляду на те, що у Ланцуті одночасно могло бути розміщено не більше 3000 чол., військовим командуванням УНР було прийняте рішення про формування у Збірній станиці шістьох (по числу наявних дивізій Української Армії) запасних куренів по 500 чол. (300 чол. піхоти і 200 чол. гарматників, кіннотників, техніків та ін.). Від кожної ди-

візії Армії УНР до Ланцуту було відряджено по два старшини для формування запасного куреня дивізії, що слід було здійснити в максимально короткій термін з тим, щоб приступити до формування куренів другої черги⁶⁰. Виконання цього завдання покладалося безпосередньо на голову Військової місії УНР генерала В. Зелінського, за підрахунками якого загальна чисельність українських відділів, що були сформовані у вересні т. р. на теренах Польщі, дорівнювала 20 тис. чол.⁶¹

Не ставлячи під сумнів заявлений генералом В. Зелінським кількісний стан частин та з'єднань Армії УНР в Польщі, все ж можна припустити, що до їх числа було зараховано всіх українських військовиків, які перебували у польських таборах, і, очевидно, що більшість з них не могла бути швидко влита до Армії УНР. Більше того, попри свої союзницькі зобов'язання, польська влада не завжди враховувала потреби Української Армії у справі поповнення її особового складу, особливо за рахунок галичан. Про це опосередковано свідчить повідомлення (від 17 вересня 1920 р.) члена Військової місії УНР Г. Драченка про те, що восени т. р. у таборах все ще залишалася значна кількість полонених та інтернованих вояків, переважно зі складу колишньої УГА. За його словами, тільки "пів-офіційними заходами" місії вдавалося досягти у поляків згоди на звільнення з таборів невеликих груп і окремих осіб, які потім відряджалися до Збірної станиці у Ланцуті⁶².

Після визначення фахових здібностей прибулих перевірконо-організаційною комісією в Ланцуті старшини, які успішно витримали іспити, згідно з наказом інспектора всіх українських військових формувань у Польщі генерала В. Зелінського від 15 вересня 1920 р., затверджувалися у відповідних рангах за поданням голови Комісії та зараховувалися до складу Армії УНР⁶³.

Разом з тим, як уже зазначалося, велика увага приділялася й національно-патріотичному вихованню вояцтва, що було головною метою діяльності всіх культурно-освітніх осередків Станиці. Найбільш активно працювало вже згадуване товариство "Просвіта" (голова — сотник С. Таран), членами якого були всі старшини та невелика кількість козаків. Згідно з ухвалою загальних зборів товариства, кожний член "Просвіти" сплачував членський внесок (2% від загальної суми місячної платні), що давало можливість зібрати необхідні кошти для фінансування всіх освітніх заходів у Станиці. Заходами "Просвіти" та драматичного гуртка у таборі постав свій театр (режисер — хорунжий Пашинковський) у складі 25 чол., прибутки від вистав якого були ще одним важливим джерелом поповнення каси товариства. Зокрема, 10 жовтня 1920 р. у театрі відбулася вистава "Помста гуцула" Коржевського, і всі отримані від реалізації вхідних квитків кошти пішли на потреби товариства "Просвіта"⁶⁴. Щотижня театральний колектив готував по три вистави, які охоче відвідували старшини та козаки Збірної станиці. Особливо запам'яталася їм прекрасною грою артистів-аматорів вистава п'єси М. Кропивницького "Пошилися в дурні", що відбулася 26 серпня 1920 р.⁶⁵ Заходами місії у Ланцуті було засновано й старшинський хор (диригент — поручник Сніжинський) у складі 38—50 чол. та оркестр (13 чол.). Маючи у своєму репертуарі багато українських народних пісень, хор щотижня виступав перед таборянами у приміщенні театру⁶⁶.

Завдяки прибуткам від вистав театру (тільки з 5 вересня по 5 жовтня 1920 р. вони становили 28 425 пол. марок) та членських внесків (10 544 пол. марок за означений термін) "Просвіта" придбала книжок для власної книгарні на суму 26 346 пол. марок⁶⁷. Ці надходження збільшили фонди бібліотеки до 3000 книжок⁶⁸.

Значний обсяг роботи виконував "лекторський" (культурно-освітній) відділ Станиці, до складу якого входило 20 чол., у тому числі сотники Середа, Горський, Цінцірук, голова освітніх курсів поручник Тимняк, поручники Павлів-Білозерський, Прасолів, Кобиський, хорунжі Ратушняк і Тушицький. Їх заходами у Ланцуті щодня проводилося до 30 лекцій. Крім того, з метою національно-патріотичного виховання вояцтва перед кожною виставою читалися спеціальні реферати. Водночас у Станиці діяли курси — національно-освітні (для підготовки освітніх інструкторів у військах), французької і німецької мов, технічно-господарський, хорових інструкторів у військах. Спеціальна термінологічна комісія працювала у Ланцуті над перекладом на українську мову військових підручників.

Починаючи з вересня 1920 р. у Ланцуті видавався гумористично-сатиричний журнал "Будяк" (редактор — хорунжий Івко), який, за словами Г. Драченка, "оберігав моральний і естетичний бік життя Станиці"⁶⁹. "Будяк" завжди оперативно реагував на всі табірні події, інформував таборян про новини культурного й освітнього життя Станиці⁷⁰. У другому числі табірної часопису, що вийшов в одному примірникові з гаслом "Пролетарі всіх бараків бережіться!", було зроблено своєрідний підсумок видавничій діяльності культурно-освітнього відділу Станиці. Впродовж травня—вересня 1920 р. її співробітниками у Ланцуті було надруковано 834 відбитки різних статей, 552 підручники і один співаник⁷¹.

Крім того, заходами Військової місії УНР у Ланцуті було укладено та видано кілька брошур, у тому числі "Порадник для національно-освітніх інструкторів у військах" поручника П. Білозерського і С. Романченка (накладом 1001 примірник), який було написано у відповідності до вимог чинного "Положення про організацію національно-освітньої праці в частинах Армії УНР і штат культурно-освітньої організації в складі дивізії чи запасної бригади". Згідно з цим "Положенням" при штабах усіх з'єднань Української Армії мали бути утворені культурно-освітні відділи, до функцій яких входила організація шкіл грамоти, налагодження роботи українознавчих курсів, створення народних хорів та театральних гуртків, влаштування дивізійних бібліотек (книгозбірень) та своєчасне поповнення їх фондів, видання дивізійного "листка" (газети)⁷². До кожної сотні дивізії (бригади) призначався окремий інструктор, який повинен був облаштувати сотенну читальню з книгозбіркою (її фонд мав налічувати не менше 100 книжок різного змісту). Приміщення читальні могло принагідно використовуватися для лекцій, бесід, репетицій хору та інших культурно-освітніх заходів, в ній на столі постійно знаходилися "Кобзар" Шевченка, календар, співаник та збірник жартів⁷³.

Проте ці організаційні заходи командування Армії УНР вже не могли рішуче вплинути на ситуацію на фронті. Після підписання 12 жовтня 1920 р. в Ризі прелімінарних домовленостей між Польщею і більшовицькою Росією обидві країни взяли на себе зобов'язання відмовитися від військових заходів, спрямованих проти іншої сторони. Фактично це означало денонсацію квітневої 1920 р. угоди Речі Посполитої з УНР і залишення останньої сам-на-сам з "червоною" Росією. Загальне сприятливе стратегічне становище українських військ, як і брак набоїв та військового спорядження, вкрай ускладнювало опір Армії УНР більшовицькому натиску. Більше того, під впливом сейму Начальна Команда Війська Польського наказала до 2 листопада т. р. залишити польську територію всім непольським збройним формуванням. Водночас командуванню цих відділів було повідомлено, що у випадку повернення підлеглих їм військ до меж Польщі зі зброєю в руках всі вони будуть роззброєні та інтерновані у спеціальних таборах. Слабкою моральною втіхою для українського

вояцтва став приїзд до Головної команди військ УНР представників командування 6-ої польської армії, які висловили подяку за спільну боротьбу проти більшовизму⁷⁴.

З огляду на постанову сейму всі українські відділи в середині жовтня 1920 р. були поступово передислоковані у фронтову смугу, де зайняли передові позиції безпосередньо проти більшовицьких військ. У цей час розпочалася й підготовка до евакуації Української збірної станиці з Ланцути. 12 жовтня 1920 р. у зв'язку з наближенням терміну від'їзду особового складу Станиці до Проскурова в табірному театрі відбулася остання вистава — "Пошились у дурні" М. Кропивницького, що була підготовлена українським театральним гуртком за допомогою товариства "Просвіта". Перед виставою відбувся виступ старшинського хору Станиці⁷⁵. Ще однією пам'ятною подією в житті українського вояцтва Збірної станиці стало відкриття й освячення в день від'їзду особового складу Станиці (17 жовтня 1920 р.) пам'ятника померлим військовикам-українцям, який було збудовано у Ланцуті на кошти старшин⁷⁶.

У той час Польща, порушуючи прийняті на себе зобов'язання, продовжувала подавати Армії УНР значну допомогу, як зброєю та військовим спорядженням, так і продуктами. Тільки впродовж місяця (15 жовтня — 15 листопада 1920 р.) командування 6-ої польської армії передало Українській Армії 6 тонн сухарів, 15 тис. буханців хліба, 10 тис. плащів, 26 тис. комплектів білизни, 8700 пар чобіт, 2380 рушниць⁷⁷. Крім того, за весь час (лютий — листопад 1920 р.) військової співдружності УНР і Польської держави Українська Армія отримала від свого союзника 29 тис. рушниць, 328 кулеметів, 38 трьохдюймових гармат, 6 важких гаубиць, 1000 револьверів, 40 тис. комплектів одностроїв, 29 тис. комплектів білизни, 2 тис. наметів і 17 легкових автомашин (без врахування надходжень зі складів 6-ої польської армії)⁷⁸.

Таке покращання забезпечення військ дало можливість штабу Дієвої Армії УНР зважитися на загальний протибільшовицький наступ на відтинку фронту від Бару до Ямполья. Розвиваючи його, українські війська через кілька днів дійшли аж до Брацлава, але під тиском переважаючих сил ворога змушені були відступити⁷⁹. 21 листопада армія УНР з боями відійшла за р. Збруч і була інтернована польською владою⁸⁰.

Оцінюючи польсько-українську співпрацю у військовій галузі, слід зазначити, що попри окремі ускладнення та непорозуміння між двома країнами у 1919 р. вона розгорталася загалом успішно, і лише складне зовнішньополітичне становище УНР в кінці 1919 р. зашкодило подальшому її розвитку. Фактично це був перший вдалий приклад об'єднання зусиль двох країн у військовій справі, який, на жаль, не привів до позитивних зрушень у військово-політичній ситуації в тогочасній Україні.

Новий імпульс польсько-українські стосунки отримали у 1920 р., коли після підписання міждержавної угоди процес формування відділів Армії УНР у Польщі набув юридичного підґрунтя. Велике значення мав і приїзд до Польщі Військової місії УНР на чолі з генералом В. Зелинським, заходами якого було розпочато творення 6-ої Січової дивізії з числа тих українських військовиків, які перебували в таборах Польщі. Дещо пізніше табір Ланцут було реорганізовано в Українську збірну станицю. Слід окремо наголосити на тому, що в той час полонені та інтерновані українці, які перебували у таборах Польщі, були фактично єдиним джерелом поповнення Дієвої Армії. І хоча на їхньому моральному стані негативно позначилася хронічна втома від кількарічної участі в боях, вони були цінним матеріалом для формування нових частин та з'єднань Української Армії. На жаль, загальна військово-політична ситуація на протибільшовицькому фрон-

ті не сприяла процесу розбудови Збройних Сил України, а підписання Польщею мирної угоди з більшовицькою Росією призвело до повного припинення цих процесів у грудні 1920 р.

¹ Pierwsza wojna polska (1918—1920). Zbiór wojennych komunikatyw prasowych Sztabu Generalnego (za czas od 26. XI. 1920 r.) uzupełniony komunikatami Naczelnej Komendy Polskiej we Lwowie (od 2. XI. 1918 r. do 23. XI. 1918 r.) i Dowództwa Wojska Polskiego w Poznaniu (od 11. I. 1919 r. do 14. IX. 1919 r.), zebrał, opracował i wstępem opatrzył S. Pomarański. - Warszawa, 1920. — S.93; K a m i n s k i S. Lata walki i zametu na Ukrainie (1917—1921). — Warszawa, 1928. - S. 58.

² ІІЦА України, м. Львів, ф. 309, оп.1, спр. 2639, арк. 43._м

³Симон Петлюра: статті, листи, документи. — Нью-Йорк, 1979. — Т. II. — С. 358; див. також: Н у н с з а к Т. Ukrainian and Poland in documents 1918—1922. — N. York-Paris—Sydney—Toronto, 1983. — Vol. 1. — P. 237.

⁴ G l u z i n s k i T. Sprawa ukraińska. — Warszawa, 1937. — S. 91—94; M i k u l i c z S. Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej. — Warszawa, 1971. — S. 91; Kumaniecki J. Po traktacie ryskim. Stosunki polsko-radzieckie 1921—1923. — Warszawa, 1971. — S. 33.

⁵ Докладніше про це див.: К а р у с Z. Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918—1924. - Toruń, 1997. -S. 83.

⁶ Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie-Rembertowie (dalej-CAW), Oddział (dalej-Oddz.) IV Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego (dalej-NDWP) (Sekcja Jencow), teczka 276. (Zestawienia liczbowe jencow i internowanych przebywających w Polsce w listopadzie 1919 r.)

⁷ З недавнє-минулого // Син України. — Варшава, 1920. — 30 жовтня. — Ч. ХНІ.

⁸ Там же.

⁹ CAW, Oddz. IV NDWP (Sekcja Jencow), teczka 35a; Oddz. I Sztabu Ministerstwa Spraw Wojskowych (dalej — Szt. MSWojsk.), teczka 276, Zestawienia liczbowe jencow i internowanych przebywających w Polsce w listopadzie 1919 r.

¹⁰ CAW, Oddz. IV NDWP (Sekcja Jencyw), teczka 7 (Dokumentacja dotyczyła wymiany jencyw między Polska a URL).

¹¹ K a m i n s k i S. Lata walki i zamętu na Ukrainie (1917—1921). — Warszawa, 1928. — S. 82—84; W a n d u c z Z. Z zagadnień współpracy polsko-ukraińskiej w latach 1919—1920 // Zeszyty Historyczne. — Paryż, 1967. — № 12. — S. 13—14.

¹² С у ш к о Р. Хто вбив полковника Отмарштайна? — Прага, 1933. — С. 6, 66.

¹³ Син України. — Варшава, 1920. — 30 жовтня. — Ч. XIII.

¹⁴ Там же.

¹⁵ 3 табору в Ланцугі // Шлях. — Зальцвельд, 1920. — 11 лютого. Ч. 11 (97).

¹⁶ CAW, Oddz. I Szt. MSWojsk., teczka 99; Oddz. IV NDWP (Sekcja Jencyw), teczka 8 (Dokumentacja dotycząca pobytu Ukraińców w Łancucie w grudniu 1919 r. i styczniu 1920 r.).

¹⁷ Коля н чук О. Українці в таборах Перемишля (1918—1921 рр.) // Пам'ятки України: історія та культура. — К., 1995. — № 3. — С. 116.

¹⁸ CAW, Oddz. I Szt. MSWojsk., teczka 99; Oddz. IV NDWP (Sekcja Jencyw), teczka 8 (Dokumentacja dotycząca pobytu Ukraińców w Lancucie w grudniu 1919 r. i styczniu 1920 r.).

¹⁹ M i k u l i c z S. Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej. — Warszawa, 1971. — S. 92; L. K. Ekspozytura Ministerstwa Spraw Wojskowych do Spraw Ukraińskich w roku 1920 // Nie podległosc. — Londyn—Nowy-Jork, 1962. — Т. 7. — S. 236-237.

²⁰ Жадання //Симон Петлюра: статті, листи, документи. — Нью-Йорк, 1979. — Т. II. - С. 365.

²¹ Докладніше про це див.: К а р у с Z. Jency i internowani w Białymstoku i Brzesciu Litewskim w latach 1919—1921 // Zeszyt Osrodka Badan Historii Wojskowej Muzeum Wojska w Białymstoku. — Białymstok, 1992, Nr. 6. — S.77; tenże. Białoruskie formacje wojskowe w Polsce w latach 1919—1921 // Pomorze—Polska—Europa. Studia i materiały z dziejów XIX i XX w. ofiarowane prof. dr. hab. Mieczysławowi Wojciechowskiemu w 60 rocznicę urodzin. — Toruń, 1995. - S. 229.

²² ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 280, арк. 27, 33-34.

²³ Українська революція (документи) 1919—1921 / Під ред. Т.Гунчака. — Нью-Йорк, 1984. - С. 103

²⁴ Там же. - С. 106.

²⁵ В е р и га В. Полковник Віктор Малець// Розбудова держави. — К., 1996. — № 10. — С. 44

²⁶ CAW, Oddz. II Szt. MSWojsk (1774/89), teczka 397 (Pismo Oddz. II NDWP do Departamentu II MSWojsk z 10.III. 1920 r. W sprawę pieniędzy dla Ukraińców przebywających w Brzesciu Litewskim).

²⁷ Українська революція... — С. 118.

²⁸ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej — AAN), Ataszaty Wojskowe (1918—1939), teczka A/11/65/2 (Skład narodowo-ciowy oddziału gen. S. Balachowicza przygotowany przez jego sztab 20.III.1920r.).

²⁹ К а р у с Z. Formowanie oddzialow ukraińskich w Polsce w latach 1919—1920 // Polska i Ukraine. Sojusz 1920 roku i jego następstwa (Polska i Ukraina. Договір 1920 року і його наслідки). - Toruń, 1997. -S. 238.

- ³⁰ Українська революція... — С. 118, 120—121, 124.
- ³¹ Там же. - С. 125.
- ³² Там же. - С. 126.
- ³³ САУ, Sprzymierzona Armia Ukraińska (dalej — SAU) 1918—1939. — MSWojsk, teczka 27 (Оpracowanie poświęcone stosunkom Ukrainy z Polska z 1938 r.).
- ³⁴ САУ, SAU 1918—1939. — MSWojsk, teczka 27 (Оpracowanie poświęcone stosunkom Ukrainy z Polska z 1938 r.).
- ³⁵ Кушніренко М. Зустріч з Головним Отаманом // Сучасність. — Мюнхен, 1978. - Ч. 5(209). - С. 115-116.
- ³⁶ Szandruk P. Organizacja wojska ukraińskiego na Podolu z początkiem 1920 i wyprawa na Mohylew (26-28 IV 1920 r.). - Bellona, 1928. - Т. 29. - Z. 2. - S. 205-207.
- ³⁷ Polsko-ukraińska konwencja wojskowa z 24 kwietnia 1920 r. // Rok 1920. Wojna polsko-radziecka we wspomnieniach i innych dokumentach / Wybrał i opracował J. Borkowski. — Warszawa, 1990. - S. 139.
- ³⁸ Wrzosek M. Militarni szance sojuszu polsko-ukraińskiego w latach 1919—1920 i ich zaprzeczenie // Warszawskie zeszyty ukraїnoznawcze (Варшавські українознавчі записки) / Pod red. S.Kozaka. - Warszawa, 1996. - № 3. - S. 142.
- ³⁹ Оборона Замостя. — Торонто, 1956. — С. 30.
- ⁴⁰ Українська революція... — С. 152—159.
- ⁴¹ Там же. - С. 163.
- ⁴² Український стрілець. — Бердичів, 1920. — 10 травня. — Ч. 1. — С. 4.
- ⁴³ Воля. - Відень, 1920. - Т. II. - Ч. 6. - 29 травня. - С. 268.
- ⁴⁴ Драченко Г. Ланцут // Син України. — Варшава, 1920. — 30 жовтня. — Ч. XIII.
- ⁴⁵ Там же.
- ⁴⁶ САУ, Oddz. II Szt. MSWojsk (1774/89), teczka 1788; Oddz. VI NDWP, teczka 13 i 23; SAU — Sztab Generalny, teczka 58 (Materiały dotyczące Stacji Zbiorczej w Lancucie i transportowania tam jeńców ukraińskich z Niemiec i Węgier).
- ⁴⁷ Українська революція... — С. 151.
- ⁴⁸ Докладніше про це див.: Кагрус З. Formowanie oddzialow ukraińskich w Polsce w latach 1919—1920 // Polska i Ukraine. Sojusz 1920 roku i jego następstwa (Польща і Україна. Договір 1920 року і його наслідки). — Torun, 1997. — S. 241.
- ⁴⁹ САУ, 3 Armia, teczka 98 (Meldunek Okręgowej Ekspozytury Oddz. II w Lublinie do szefa sztabu 3 Armii z 4 XI 1920 r.).
- ⁵⁰ Колянчук О. Назв, праця. — С. 117. j'
- ⁵¹ Там же.
- ⁵² Симон Петлюра: статті, листи, документи. — Нью-Йорк, 1979. — Т. II. — С. 367.
- ⁵³ САУ, SAU — Sztab Armii Czynnej, teczka 33 (Materiały dotyczące stanów liczbowych armii URL).
- ⁵⁴ САУ, Oddz. II Szt. MSWojsk., teczka 22 i 26; Oddz. IV NDWP, teczka 30 (Materiały dotyczące tworzonej w Polsce ukraińskiej jednostki lotniczej za okres czerwiec — październik 1920 r.); див також: Кагрус З. Lotnicy ukraińscy w Bydgoszczy w latach 1921—1922 // Bydgoszcz. 650 lat praw miejskich / Red. M.Grzegorz i Z.Bieganski. — Bydgoszcz, 1996. — S. 237-243.
- ⁵⁵ ЦДІА України, м. Львів, ф. 309, оп. 1, спр. 2639, арк. 13.
- ⁵⁶ Українська революція... — С. 215—216.
- ⁵⁷ Оборона Замостя. — Торонто, 1956. — С. 30—31.
- ⁵⁸ САУ, SAU — MSWojsk., teczka 27 (Оpracowanie poświęcone stosunkom Ukrainy z Polska z 1938 r.).
- ⁵⁹ САУ, Oddz. I 41 ONDWP, teczka 41 00 (Meldunek specjalny Oddz. II Dowództwa Frontu Południowego dla Oddz. II NDWP z I IX 1920 r. w sprawie dezercji części żołnierzy 4 dywizji strzeleckiej).
- ⁶⁰ Українська революція... — С. 221.
- ⁶¹ Там же. - С. 218.
- ⁶² Колянчук О. Назв, праця. — С. 117.
- ⁶³ Українська революція... — С. 220.
- ⁶⁴ ЦДІА України, м. Львів, ф. 309, оп. 1, спр. 2639, арк. 13.
- ⁶⁵ Будяк. — Ланцут, 1920. — 1 вересня. — Ч. 1.
- ⁶⁶ ЦДІА України, м. Львів, ф. 309, оп.1, спр. 2639, арк. 30 зв.
- ⁶⁷ Там же, арк. 20, 43 зв.
- ⁶⁸ Драченко Г. Ланцут// Син України. — Варшава, 1920. — 30 жовтня. — Ч. XIII.
- ⁶⁹ Там же.
- ⁷⁰ Будяк. — Ланцут, 1920. — 1 вересня. — Ч. 1.
- ⁷¹ Там же. — 26 вересня. — Ч. 2.
- ⁷² Білозерський П., Романченко С. Порадник для національно-освітніх інструкторів у військах. — Перемишль-Ланцут, 1920. — С. 30—32.
- ⁷³ К і вшар Т. Український книжковий рух як історичне явище (1917—1923pp.). — К., 1996. - С. 249.
- ⁷⁴ Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Prezydium Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej (1918—1939), teczka 22008/1920 (Pismo NDWP do Prezydium Rady Ministrów w sprawie przesunicia oddzialow ukraińskich z 26 X 1920 r.).

⁷⁵ЦДІА України, м. Львів, ф. 309, оп. 1, спр. 2639, арк. 43 зв. ¹⁶

⁷⁶Там же, арк. 50.

⁷⁷САУ, 6 Armia, teczka 143В (Dokumentacja dotyczace zywnosci przekazywanej przez 6 armie oddzialom URL w okresie 15 X — 15 XI 1920 r.); САУ, Oddz. IV NDPW (Sekcja Ogylna), teczka 22 (Wykaz materialyw i sprzetu wydawanego armii URL przez 6 armie w okresie wrzesien-listopad 1920 r.

⁷⁸САУ, Oddz. IV NDWP (Sekcja Ogylna), teczka 23 i 55; САУ, Oddz. II Szt. MSWojsk., teczka 107 (Wykaz materialyw i sprzetu podranego przez armie URL w okresie wspylnej na froncie z oddzialami polskimi.

⁷⁹Гудь Б., Голубко В. Нелегка дорога до порозуміння: до питання генези українсь ко-подільського співробітництва. 1927—1921 рр. — Львів, 1997. — С. 33.

⁸⁰Докладніше про обставини інтернування Армії УНР див.: Срібняк І. Обеззброєна, але не скорена: інтернована Армія УНР у таборах Польщі та Румунії (1921—1924 рр.). — К., 1997. — С. 187.; К а р у s Z. Jency i internowani rosyjscy i ukraїнscy na terenie Polski w latach 1918-1924. - Torun, 1997. - S. 209.